

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh817>

KAYABAĞ (DARSİYAK) ORTODOKS¹ KİLİSELERİ²

Cemal EKİN *

Özet

Yaşadığımız topraklarda bin yılı aşkın süre varlığını sürdürmüş Bizans İmparatorluğu, 1453'te Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasıyla siyasi varlığını tamamlamış dinsel, yönetsel ve kültürel birikimini yeni güce devretmiştir (Bozkurt 1996: 10). Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un alınışından sonra Rum Kilisesine dini ve özel hukuk işlerinde özerklik vermiş, yaptırdığı seçimle de 'Rum Millet'inin seçtiği Georgios Skolarios, II. Gennadios adıyla Patrik ilan edilmiştir. Fatih, Patriğe cemaatini idare etmek için gerekli yetkileri kullanma imtiyazı tanıyarak onu tüm Ortodokslar'ın başına getirmiştir (Bozkurt 1996: 10).

Tanzimat Fermanı (1839) ile Osmanlı "himayesi"nden "vatandaşlık" statüsüne geçen gayrimüslimlerin can, mal, namus güvenlikleri ve ruhani alandaki ayrıcalıkları artırılmış, kiliselerden toplanan vergiler kaldırılmış, dinsel topluluklara kendilerini yönetebilme, okul ve ibadet yerlerini inşa edebilme olanağı sağlanmıştır (Karpuz 1985: 133, Tanör 1985: 1006). Tanzimat (1839) ve Islahat Fermanları (1856) sonrası gayrimüslimlere tanınan yeni ibadet yerleri yapabilme hakkı konumuz açısından çok önemli olmuştur. Çünkü anılan tarihlerden sonra; '*Bizans İmparatorluğu'nun varlığının sona ermesinden bu yana 19. Yüzyıla kadar gayrimüslimler'in görülmedik yoğunlukta*

---

¹ Bu güne değin yapılan çalışmalarda 'Rum Kilisesi' adlandırmaları kullanılmış, oysa Osmanlı Millet Sisteminde 'Rum' adı etnik bir ad olarak değil Ortodoks Hıristiyanları (Grek, Arnavut, Karamanlı (Türkçe dışında dil bilmeyen Ortodokslar), Bulgar, Sırp, Arap vb.) kapsamakta idi. Günümüzde ise Rum adı sadece Yunan kavramına karşılık gelmektedir. Biz de bu anlam değişmesine karşılık yapıların inşa edildiği dönemdeki kapsayıcılığının 'Ortodoks' adının kullanılarak sağlanacağını düşünmekteyiz. Karamanlıca Kitabeli yapıları ise 'Karamanlı Kiliseleri' olarak adlandıracağız.

² Bu çalışma, 2005 yılında Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Prof. Dr. M. S. Pekak tarafından yönetilen ve on bir kilisenin incelendiği 'Kayseri, Kayabağ Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri' adlı Yüksek Lisans tezimizden yararlanılmıştır. Ancak çalışmanın genişliği nedeniyle makale formatının sınırları dikkate alınarak burada sadece Kayabağ yapıları ele alınmış, diğer yapılar başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

* Öğretim Görevlisi, Hitit Üniversitesi İskilip MYO

imar etkinliğine girdikleri gözlenmektedir' (Pekak, S- S. Aydın 1998: 125). Bu çalışmamızda amacımız, Kayseri ve çevresindeki yerleşmelerde bulunan ve anılan tarihlerden sonra yapıldığını saptadığımız Ortodoks Kiliselerini belgelemek, tanıtmak, yüzyıllar boyunca yaşamlarını yan yana sürdüren halkların dini mimarilerini incelemek olmuştur. Çalışmamızın kapsamını, Kayseri Kayabağ'daki (Darsiyak) Yanartaş³ Kilisesi Kayabağ Kilise I ve Kayabağ Kilise II yapıları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kayabağ, Ortodoks, kilise.*

Kayabağ (Darsiyak) Orthodox Churches

Abstract

Byzantine Empire, which had continued its existence in our homeland, ended up its life by Fatih Sultan Mehmed's conquering of Istanbul in 1453 but it has never lost its religious, administrative and cultural heredity it has just passed over them to another power. After conquering of Istanbul, Mehmed II gave Roman Church authority in religious and private judicial issues, declared Georgios Skolarios as the second patriarch with the name "Gennadis". Fatih, assigned him as the head of orthodoxies in all over the world. (Bozkurt 1996: 10) After administrative reforms and improvement reforms (1876) the rights of building worship places have been very important for our research subject. Since Byzantine Empire's existence was ended, it has been observed that Non-Muslims had carried intense construction activities (Pekak, S-S Aydın 1998:125). In Kayseri, in which we tried to find reflections of these changing in the country, until now mostly the Turkish architectural examples have been studied. In this study, our purpose is to make documentations, introduction, and study on the religious architecture of people who have lived together for ages. The coverage of our study consists of Yanartaş Church in Kayseri in Kayabağ (Darsiyak), Kayabağ Church I and Kayabağ Church II structures.

Keywords: *Kayabağ, Orthodox churches.*

---

³ "Yanartaş" adı ilk kez Hamilton tarafından kullanılmaktadır (Hamilton 1843 : 264). Daha sonraki araştırmacılar kiliseyi veya kiliseyle beraber yerleşim yerini ya da sadece yerleşim yerini "Yanartaş" adıyla belirtmektedirler (Kiepert 1844, Cuinet 189:304, Naumann 1893:14). Bu araştırmalarda kilisenin doğu cephesinin üst kısmına yerleştirilen bir taş sayesinde yapının Güneş ışıklarının etkisi ile aydınlandığına değinilerek "Yanartaş" adının kökeni açıklanmaktadır. Bu taş Hamilton "Lapis specularis"(Fotoğraf 1), Cuinet "kornalin"(Fotoğraf 2) adını vermektedir. Gerek Kayabağ'da gerekse Kayseri'de kilise, ilgili kişilerce Darsiyak (Kayabağ) Yanartaş Kilisesi olarak bilinmektedir. "Taxiarches", "Başmelekler" anlamındaki bu kelime halk arasında "Darsiyak" olarak söylenmektedir (Fener Rum Patrikhanesi basın sözcüsü Yeorgios BENLİSOY'un sözlü ifadesi). Ayrıca, Hild-Restle Kilise'nin Gabriel ve Michael adlı Başmelekler'e adandığını ifade etmektedir (Hild-Restle 1981 : 293). Yapının güney apsis alınlığında Başmelekler tasvir edilmiştir (Fotoğraf 3).

GİRİŞ

Yaşadığımız topraklarda bin yılı aşkın süre varlığını sürdürmüş Bizans İmparatorluğu,1453'te Fatih Sultan Mehmed'in başkent İstanbul'u almasıyla siyasi varlığını tamamlamıştır. Ancak dinsel, yönetsel ve kültürel birikimini yeni güce devretmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu kültürü, olanakları ölçüsünde korumayı ve ondan yararlanmayı bilmiştir (Bozkurt 1996:10). Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un alınışından sonra Rum Kilisesi'ne din ve özel hukuk işlerinde özerklik vererek 'Rum Milleti'ne seçtiği Patriğe, cemaatini idare etmesi için gerekli yetkileri kullanma imtiyazı tanıyarak onu tüm Ortodoksların başına getirmiştir (Bozkurt 1996:10). Osmanlı döneminde genelde hemen tüm padişahlar kilise tamirine izin verirken yeni kilise yapımına izin özel haller dışında (Özel izinler, Padişah çocuklarının doğumu vb.) pek sıcak karşılanmamıştır (Bozkurt 1996: 22). Tanzimat Fermanı ile Osmanlı 'himaye'sinden 'vatandaşlık' statüsüne geçen gayrimüslimlerin can, mal, namus güvenlikleri ve ruhani alandaki ayrıcalıkları artırılmış, kiliselerden toplanan vergiler kaldırılmış, dinsel topluluklara kendilerini yönetebilme, okul ve ibadet yerlerini inşa edebilme olanağı sağlanmıştır (Tanör, 1985:1006). 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanını Müslüman ve gayrimüslim halkların kanun önünde eşitliğini getirilmesi ile her cemaat kendi dininin gereklerini yerine getirmede özgür bırakılmış, gayrimüslimlere kiliselerini onarmanın yanında başvuruları halinde yenilerini inşa etme hakkı verilmiştir (Augustinos 1997: 90). Bunun sonucu olarak Bizans İmparatorluğu'nun varlığının sona ermesinden bu yana hiçbir dönemde bu kadar yoğun kilise yapılmadığı bilinmektedir. 1856 Islahat Fermanı ve bunu takiben 1858 Arazi Kanunu, 1867 tarihli yabancı uyruklara, taşınmaza tasarruf hakkı veren kanunlar sonucunda Osmanlı uyruklarının can, mal, namus, inanç özgürlükleri garanti altına alınmıştır. Eğer bir yerleşim yerindeki halkın çoğunluğu aynı mezhebe mensupsa kilise, okul, hastane, mezarlık gibi yerlerin tamirinde zorluk çıkarılmayacak, yeniden yapılması gerekiyorsa bunun izni cemaat şefleri kanalıyla Babialı'den istenecekti (Bozkurt 1996: 56). 19. yüzyıldan itibaren ülkedeki gayrimüslimlerin iyileşen ekonomik koşullarına bağlı olarak Anadolu kentlerinde dikkat çekici bir imar etkinliğinde bulunmuşlardır. Kayseri, bu gelişmelere tanıklık etme potansiyeli barındıran önemli yerleşimlerden biridir. Fakat Kayseri ile ilgili araştırmalarda bu güne değin çoğunlukla Müslüman yapıları incelenmiş, Osmanlı Dönemi Gayrimüslim yapıları daha az çalışmaya

konu olmuştur⁴. Bu çalışmamızda Kayseri Kayabağ'daki Osmanlı Dönemi Ortodoks Kiliseleri olan Yanartaş Kilisesi, Kayabağ I ve Kayabağ II Kiliselerini

⁴ Bu konuyla doğrudan ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Günümüze değin saptayabildiğimiz başlıca çalışmalar şunlardır: E. Parman, “Niğde ve Çevresi Araştırmaları” Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 5/2 Ankara 1988:123-148, F. İlter, “19. yüzyıl Osmanlı Dönemi Mimarlığında Kayseri Yöresi Hıristiyan Yapıları; Germir ve Endürlük Kiliseleri”, Belleten LII (202-205), 1988:1663-1683, F. İlter, “Doğaya bırakılmış Bir Akdeniz Yerleşmesi : Kaya Köy (Levisi) ve Kiliseleri”, Belleten LV, Ağustos 1991:473-482, F. İlter, “Batı Anadolu Azınlık Kiliseleri’nden İkonografik Belirlemeler ve Kimi İrdelemeler” Sanat Tarihi’de İkonografik Araştırmalar, Güner İnal’a Armağan Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi, Ankara 1993:213-238, S. Pekak, “Güzelyurt’ta (Gelveri) bulunan Bizans/Post-Bizans Kiliseleri I”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi cilt 10, sayı 2, Aralık 1993:123-160, Pekak, S., “Güzelyurt’ta (Gelveri) Bulunan Bizans/Post-Bizans Dönemi Kiliseler 2”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi cilt 11, sayı1-2, Aralık 1994 : 177-216, F. İlter, “Bazı Örneklerle Osmanlı Dönemi Mimarlığında 19.Yüzyıl Ege Bölgesi; Gökçeada (İmroz), Ayvalık–Selçuk, Şirince (Kırkıca) Köyü”. XI. Türk Tarih Kongresi 5-9 Eylül 1990, Ankara 1994 1987-2000, İstanbul’daki kiliseler için Zafer Karaca), *İstanbul’da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul 1995, S. Pekak, “18. ve 19.Yüzyıllarda Anadolu’da Yaşayan Gayrimüslimlerin İmar faaliyetlerive Foça’daki Post-Bizans Kiliseleri” Geçmişten Günümüze Foça Ankara 1997.75-98. Nevşehir, Niğde’deki Osmanlı dönemi kiliseleri ve ayrıntılı kaynakça bilgisi için bkz. Pekak, M. S. (1998a). “Kappadokya’da Post-Bizans dönemi dini mimarisi I: Nevşehir ve çevresi” *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı I: 1998-Ankara: Bildiriler*, 1-43; Pekak, M. S. (1998b). “Kappadokya’da Post-Bizans dönemi dini mimarisi-I- Nevşehir ve çevresi (1)” *Arkeoloji ve Sanat*, 83, 12-21; Pekak, M. S. (1998c). “Kappodokya’da Post-Bizans dönemi dini mimarisi I: Nevşehir ve çevresi (2)” *Arkeoloji ve Sanat*, 84, 14-23; Pekak, M. S. (1999). “18. ve 19. yüzyıllarda Niğde ve Çevresinde Hıristiyan Dini Mimarisi” *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı I: 25-29 Mayıs 1998-Tarsus: Bildiriler*, 25-48; Pekak, M. S. (2000). “Osmanlı Döneminde Kapadokya’da Yaşayan Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri” *Erciyes Üniversitesi NevşehirTurizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu 2000’li yıllara girerken Kapadokya’nın turizm değerlerine yeniden bir bakış. Haftasonu Semineri VI*, Nevşehir, 139-151; Pekak, M. S. (2001). “Aksaray çevresi Osmanlı dönemi Hıristiyan kiliseleri” *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı I: 22-26 Mayıs 2000-İzmir, Bildiriler*, 61-74; Pekak, M. S. (2005b). “Christian art of Cappadocia from the middle ages to the 20. Century” *Common Cultural Heritage, Developing Local Awareness Concerning The Architectural Heritage Left From The Exchange of Populations in Turkey and Greece*, Nevşehir, 29-34; Ekin Cemal, 2005, *Kayseri, Kayabağ Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi,Açıkgöz, Şeyda Güngör, 2007, Kayseri ve Çevresindeki 19.yy. Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, UyanAyşe, 2008, *Kayseri Talas Endürlük Kilisesi restorasyonu*, Gazi Üni. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Pekak, M. S. (2009a). “Nevşehir’de Osmanlı Döneminde İnşaa Edilen Bir Kilise” *Ebru Parman’a Armağan*, A.O. Alp (Ed.). 335-341; Pekak, M. S. (2010) “Kasaba, Kilise, Ressam” *Arkeoloji ve Sanat*, 133, 77-100. Gündüz Burcu, 2011, *Kayseri ili Germir Mahallesi Köseoğlu Konağı Restorasyon Önerisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, “Aksaray, Güzelyurt (Gelveri) Osmanlı Dönemi Kiliseleri (Son Çalışmalar)” *Uluslararası Katılımlı XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*,

Kayabağ (Darsiyak) Ortodoks Kiliseleri

belgelemek, tanıtmak, yüzyıllar boyunca yaşamlarını yan yana sürdüren halkların yaşayışlarını ortaya koyarak dini mimarilerini incelemek amacımız olmuştur.

Kayseri ili Melikgazi merkez ilçesine bağlı Gesi beldesinin Kayabağ (Darsiyak) Mahallesi'nde tespit ettiğimiz üç kilise bulunmaktadır. Bu kiliseler, Yanartaş Kilisesi, Kilise I ve Kilise II yapılarıdır⁵. Bu yapıların hiçbirisi ibadete açık değildir. Yanartaş Kilisesi bir süre askeri depo olarak kullanılmış⁶, günümüzde Kilise I ahır olarak kullanılırken, Kilise II ise konuta dönüştürülmüştür. Erken dönemlerden itibaren Rum nüfusun yerleştiği önemli merkezler arasında olan Kayabağ'da bölgenin en önemli iki manastırından biri olan Yanartaş Manastırı bulunmaktadır (İlter 1989 : 356). Bu manastırdan günümüze gelen Yanartaş Kilisesi'nden ayrı olarak farklı ölçülerde iki kilisenin daha olması yerleşime verdiğimiz önemi artırmıştır. Kayabağ, hem Ortodoks yerleşimi olması hem de Yanartaş Manastırı'nın bulunması ve yapılışına konu olan anlatımıyla geçmişten bu yana ilgi odağı olmuş; Hamilton (1842), Kiepert (1844), Cuinet (1892), Naumann (1893), Lebides (1899), Rott (1908) ve Hild–Restle (1981) başta olmak üzere birçok batılı araştırmacının yoğun ilgisini toplamıştır.

KAYABAĞ'IN TARİHİ

Kayseri'nin 17 km. güneydoğusunda vadi içinde yer alan nde “Nekşana” adıyla rastlamaktayız (İnbaşı 1992: 89). 19. yüzyılda Kilisenin inşa edilerek Taxiarches (Başmelekler)'e adanmasından ve yapının doğusunda yer aldığı söylenen “Yanartaş” söylenceleriyle birlikte Taxiarches'den bozma “Darsiyak” ve “Yanartaş” isimleri ile anılagelmiştir. Cumhuriyet döneminde de yerleşimin adı resmi olarak Kayabağ olmuştur. Yerleşimin tarihi, Azize Helena'nın “Kutsal Haç Yolculuğu” sırasında Kayabağ'da konakladığında rüyasında,

---

Bildiriler (c. 2, s. 651-680). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 18-20 Ekim 2012. “Güzelyurt'ta (Gelveri) bulunan Bizans /Post Bizans dönemi eserleri” 2. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), 177-216; Pekak, M. S. (2014). ‘*Kappadokia Bölgesindeki (Özellikle Kayseri ve Çevresindeki) Osmanlı Dönemi Hristiyan Dini Mimarisi*’ *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014*, p. 885-928,

⁵ Kayabağ'da Yanartaş Kilisesinden başka iki yapı daha tesbit etmiş bulunmaktayız. Diğer iki kilise tescil edilmemiştir. Biz bu yapıları “Kilise I” ve “Kilise II” olarak adlandırmayı uygun bulmaktayız.

⁶ Kayabağ mahallesi muhtarı (2004) Necmettin Timurlenk ve Kayabağ sakinlerinden edinilen sözel bilgilerdir

Başmelekler Gabriel ve Michael'i gördüğü ve burada bir kilise yapılmasını istediği 4.yüzyıla kadar uzanmaktadır. (Hamilton 1842: 264, Cuinet 1892: 318-319, Naumann 1893: 14, Lebedes 1899: 87, Hild-Restle 1981: 291). Karaman Eyaleti'ne bağlı Kayseri Sancağı'nda "Nekşana" adıyla anılan Kayabağ, daha sonra Darsiyak adını almıştır (İnbaşı 1992: 89). Kayabağ, XIX. yüzyıl ve sonrasında birçok araştırmacının büyük ilgisini çekmiştir. Yöreyi ilk gören ve ilk defa 'Yanartaş Kasabası' olarak adlandıran Hamilton'dır (Hamilton 1842: 264). Cuinet; yerleşimi 'Rum Köyü Taxiarchi' olarak adlandırmaktadır (Cuinet 1892: 318-319). Nauman; Kayabağ'dan 'Yanartaş Köyü' olarak bahsetmektedir (Naumann 1893:14). Hild-Restle ise, köyün bugünküadının Kayabağ olduğunu, geçmişte 'Yanartaş' adını taşıdığını belirtmektedir (Hild-Restle 1981: 291). Erciyes dağının etekleri, Ali Dağ'ın yamaçlarındaki Hıristiyan köylerinde 19. yüzyılın ortalarında inşa edilen kiliselerle birlikte pek çok manastırda inşa edilmiştir (İlter 1988: 1663). Bu kilise ve manastırlar Osmanlı Döneminin son zamanlarında yöredeki Hıristiyan yerleşmelerinde yoğun bir yapılaşmanın gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. Kayseri yöresi manastırları içerisinde Rum Manastırı olarak bilinenler arasında Yanartaş ile Zencidere Manastırları bulunmaktadır (İlter 1988: 1663). Mübadele sonrası göç eden Ortodoksların yerine Balkanlar'dan getirilen göçmenler Kayabağ'a yerleştirilmişlerdir. Günümüzde Kayabağ'da yaşayan Ortodoks yoktur.

KAYABAĞ'IN NÜFUSU

Kayabağ'daki halkın 1500 yılı sayımına göre % 95'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Kayabağ'daki bu nüfusun 38'i gayrimüslim, 2'si de Müslüman hanedir. 1520'deki sayımda ise 57 gayrimüslim haneye karşılık Müslüman hane sayısı değişmemiştir. Köyün Toy ve Közlenesun adlarında iki de mezarı vardır (İnbaşı, 1992: 89). Kayseri'de Rum ve Ermeniler'in toplu olarak yaşadıkları köylerin başında; Darsiyak (Kayabağ), Efkere, Gesi, Germir, Endürlük, Zencidere ve Derevenk gelir (İlter 1989: 356, Harita 1). İnbaşı'nın Kayabağ'da gayrimüslim ve Müslüman nüfus dışında başka adlandırma yapmamasına karşın, İlter, Kayabağ'ı Rum ve Ermeniler'in yaşadığı yer olarak ileri sürmektedir. Araştırmamızda Kayabağ'da üç Ortodoks Kilisesi olmasına karşın diğer halklarla ilgili bilgiye rastlamamaktayız.

1. KAYABAĞ YANARTAŞ KİLİSESİ (DARSİYAK RUM KİLİSESİ, KAYABAĞ BAŞMELEKLER RUM KİLİSESİ)

Yeri : Gesi Beldesi Kayabağ Mahallesi Karşıyaka mevki Kayabağ İlköğretim Okulu'nun güneyindedir⁷ (Çizim 1, Fotoğraf 4).

Yapım Tarihi: Kitabesi bulunmayan yapıyla ilgili araştırmacılardan; Cuinet (1892: 318-319) 1835 sonrası, İlder (1989: 363) 1835–1842 arası ve 19. yüzyılın ortaları (İlder 1988: 1663) tarihleri verilmiştir. İncelemelerimiz sırasında yapının güney nef apsis alınlığında 1842 tarihini tespit etmiş bulunmaktayız. Bu verilerden hareketle yapının 1835 ile 1842 arası yapılmış olacağını düşünmekteyiz. Yapıda naos zemininde yıkıntılar arasında bulduğumuz bir kitabenin 8 Şubat 1871 tarihini gösterdiğini yapılan çevirisinden öğrenmekteyiz (Fotoğraf 5).

Bugünkü Durumu: Kilise, yıkılmış kubbesi dışında ayakta. Yıkılan kubbenin taşları naos zeminindedir (Fotoğraf 6). Dört kapısı bulunan yapının naos batı duvarının eksenindeki ana giriş kapısı örülmüştür. Yapıya giriş sadece bema güney duvarındaki kapıdan sağlanmaktadır. Duvar resimleri zarar görmüş, resimlerin bazı kısımları beyaz boya ile kapatılmıştır.

Mimari Tanıtım: Tarihi verilerden edindiğimiz bilgilere göre, bir manastır kilisesi olan yapıya, kilisenin kuzeybatısında bulunan manastırın geniş kemerli ana giriş kapısından ulaşılmaktadır (Plan 1, Fotoğraf 7). Bu kapının doğusunda ve kilisenin kuzeybatısında bir mekan bulunmaktadır. Çevre incelendiğinde yapı ile ilişkilendirilebilecek kalıntı ve yapılara rastlanmaktadır. Kilisenin kuzeyinde Kayabağ İlköğretim Okulu, batısında, yakın zamanda “Köy Konağı” amaçlı yapılan ancak günümüzde kullanılmayan farklı ölçülerde dikdörtgen iki yapı yer almaktadır (Fotoğraf 8, 9). Yapının çevresinde, güneydoğu ve güneybatıda kilisenin manastır kompleksinden kalma duvar kalıntıları görülmektedir. Yapının batısında (günümüzde çevre duvarına dönüştürülmüş), kilisenin zemin altına inşi sağladığı belli olan dikdörtgen giriş bulunmaktadır⁸ (Fotoğraf 10). Bu bölüm günümüzde toprakla doldurulmuş olduğundan içeri girilememektedir. Kilisenin kuzey ve kuzeydoğusunda yakın zamanda örülmüş çevre duvarı görülmektedir.

⁷ Yöre sakinlerine göre geçmişte iki katlı olan yapının ikinci katı yıkılarak 1943 yılında şimdiki İlköğretim Okulu'na dönüştürülmüştür.

⁸ Kayabağ'da edindiğimiz sözel bilgilere göre buradan geçmişte kilisenin altına girebildiklerini ve bu bölümün odalara ayrılmış olduğunu belirtmektedirler.

Alt Seviye Planı: Kilisenin orijinal naos zemini, özellikle yıktırılan kubbeden⁹ dökülen taşlarla yer yer de kaçak kazılarla belirsizleşmiştir. Yalnızca bema zemininin bir basamak yüksekte olduğu anlaşılabilir. Narteks zemini, naos zemininden iki basamak aşağıdadır. Naosun bugünkü zemininin 1, 5 m. üstünden alınan plana göre kilise, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim 2). Üç nefli kubbeli bazilika planlı yapının ortasında naos, doğusunda bema, pastaforion ve üç apsis, batısında ise narteks yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı naos, üçerli iki sıra sütunla üç nef ayrılmıştır. Orta nefi yan neflerden geniş olan yapıda nefler doğu-batı yönünde birer sivri tonozla örtülüdür. Nefleri ayıran sütunlar, birbirlerine doğu-batı doğrultusunda sivri kemerlerle bağlanmıştır. Sivri kemerler, kuzey ve güney beden duvarlarına ve naos batı duvarına bitişik yarım yuvarlak kesitli sütunlara, doğuda ise apsis duvarlarına oturtulmuştur. Nefleri örten tonozlar, kuzey-güney doğrultuda atılmış takviye kemerleri ile üç bölüme ayrılmıştır. Naosa, batı, kuzey ve güneyden birer olmak üzere toplam üç giriş bulunmaktadır. Batı duvarında, eksende yer alan ve narteksten açılan ana giriş kapısı ile kuzey ve güney duvarlarında eksenin batısındaki kapılar naosa açılmaktadır. Naosun kuzey ve güney duvarlarında biri eksende, batısındaki daha küçük olmak üzere diğerleri eksenin iki yanında, simetrik, dikdörtgen üç pencere yer almaktadır. Batı duvarında ise ana giriş kapısının iki yanında birer dışa daralan dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Naos, kuzey ve güney duvarının kuzeybatı ve güneybatı köşelerinden; naos duvar kalınlığı içerisinde batıya doğru açılan açıklıkta, galerilere çıkışı sağlayan merdivenler bulunmaktadır (Fotoğraflar 11 ve 12). Naosta, aşağıdan yukarıya doğru incelen nefleri ayıran sütunlara atılmış sivri kemerler, pandantif geçişlerle yıkılmış kubbeyi taşımaktadır. Nefleri ayıran sütunlar, kare prizma biçimli kaideler üzerine oturtulmuştur. Doğuda naosla bemaı ayıran sütunlar ise naos zemininden daha yüksek olup bema zeminine kaidesiz oturtulmuştur. Sütun başlıkları süslemesizdir. Naosun kuzey ve güney duvarlarının eksenenden batıdaki kapıları birbirine yaklaşık eş boyutlardayken, diğer iki kapı farklı boyutlardadır. Naosun kuzey ve güney duvarlarında, eksende yer alan pencerelerden eksenin batısındaki pencereler yakın

---

⁹ Köy Muhtarı Necmettin Timurlenk ve yöre sakinlerinden edinilen sözlü bilgilere göre 1940'larda dönemin valisi Kayabağ'a geldiğinde gördüğü Yanartaş kilisenin yıkılmasını sözel olarak emretmiş, bu dönemde sadece kubbe ve kasnağı yıkılabilmektedir.

ölçülerdeyken, merkezdeki ve doğusundaki pencereler ile naosun batısındaki pencerelerde birbirlerine yakın ölçülerdedir. Tüm pencereler demir parmaklıdır.

Beşik tonozla örtülü bemanın güney duvarında ve eksende dikdörtgen ve kemerli niş içinde yer alan kapının üzerinde dışa daralan dikdörtgen pencere bulunmaktadır (Fotoğraf 13). Bu pencerenin simetriği bema kuzey duvarında da bulunmaktadır. Bema, doğuda sivri kemerlerle apsislere bağlanmaktadır. Bemanın kuzey duvarında, doğudaki daha büyük olmak üzere kemerli iki niş yer almaktadır. Apsisleri ayıran duvarların batıya bakan yüzlerinde kemerli ve dikdörtgen birer niş bulunmaktadır. Bu nişleri dışa taşkın profilli konsollar alttan çevirmektedir.

Doğuda yer alan üç apsis de merkezi içerde olmak üzere içten ve dıştan yarım yuvarlaktır (Çizim 2, fotoğraf 14). Ana apsisin diğerlerinden daha geniş olduğu yapıda apsisler yarım kubbe ile örtülüdür. Ana apsisde eksenin kuzey ve güneyinde dışa daralan, yuvarlak kemerli dikdörtgen iki pencere yer alırken, kuzey ve güney apsislerde eksende birer pencere bulunmaktadır. Üç apsisde birer dikdörtgen ve sivri kemerli niş yer almaktadır. Ana apsisdeki niş diğerlerinden daha büyük ve eksende iken, kuzey apsisdeki niş eksenin kuzeyde, güney apsisdeki niş ise güney duvarın eksenindedir. Ana apsisini kuzey-güney doğrultuda sınırlandıran duvarların batı yüzlerinde birer yarım yuvarlak niş bulunmaktadır. Nişlerin önünde yuvarlak kenarlı yarım profilli birer çıkıntı bulunmaktadır. Eş yükseklikteki pastaforion odaları ana apsisin daha yüksektir. Apsis pencereleri yuvarlak kemerli dikdörtgen nişler içerisindedir.

Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı narteks sivri tonozla örtülüdür. Narteksin batısında, altı sütuna atılmış sivri kemerlerle oluşturulan beşli kemer açıklığı, kuzey ve güneyde; batıda ve eksende sütunlara, doğuda ise duvara oturan sivri kemerlerle oluşturulmuş ikili kemer açıklığı yer almaktadır. Narteksin doğu duvarının ekseninde kilisenin naosuna açılan ana giriş kapısı bulunmaktadır (Fotoğraf 15).

Üst Seviye: Üst açıklıklar seviyesindeki plan, yapının zemin kat planının özelliklerini yansıtmaktadır (Çizim 3). Naos doğu duvarında ve eksenindeki oval pencere, galerinin batı duvarındaki oval pencere ile simetrik olarak yapılmıştır. Burada, batı duvarındaki pencereden farklı olarak oval pencerenin hemen üstünde ve eksende daire şeklinde küçük bir açıklık görülmektedir. Kilisenin kuzey güney ve batı duvarları boyunca uzanan galeri, bu yönde üst katı oluşturmaktadır. Galerilere naosun kuzeybatı ve güneybatı köşelerindeki merdivenlerden ulaşılmaktadır. Batı galeri, kuzey-güney doğrultusunda

dikdörtgen planlıdır. Batısındaki üç pencereden eksendeki oval, eksenin kuzey ve güneyindekiler ise dikdörtgendir. Eksendeki pencere diğerlerinden daha yüksektir. Doğusunda dört sıra duvar payesi ve naos batı duvarından yarısı görülen sütunlar, galerinin batı bölümünde bütün halinde yer almaktadır. Batı galerinin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinden alt seviye duvar kalınlığı ölçüsündeki kuzey ve güney galerilere geçilir. Kuzeyde ve güneyde içten kemerli ve eksende yer alan dikdörtgen birer pencere vardır. Kuzey ve güney galerilerde farklı bir örtü sistemine rastlanmaktadır. Galerilerin doğu-batı doğrultusundaki sivri tonoz örtüsü, kubbe hizasında yön değiştirerek eksendeki kubbeye doğru açılım göstermektedir. Böylece naosa bakan doğrultudaki payelere oturan sivri kemerlerle galeriler naosa açılır. Galerinin güney ve kuzey bölümleri batı galeriden başlayarak doğuda pastaforion odalarına uzanmaktadır. Buradan birer açıklıkla pastaforion mekanlarına geçilebilmektedir. Galerinin kuzey bölümünün kuzey duvarında aynı büyüklükte biri merkezde diğerleri merkezin doğusunda ve batısında olmak üzere üç pencere vardır. Aynı uygulama galerinin güney koridorunda da simetrik olarak uygulanmıştır. Kuzey ve güney galerilerin naosa akan bölümlerinde beşik tonoz örtüyü taşıyan dörder paye yer almaktadır. Galeriden geçilen pastaforion odalarından diakonikondan geçilerek kilisenin çatı katına ulaşılmaktadır. Eş büyüklükteki pastaforion odalarının apsisleri doğu-batı doğrultusunda beşik tonoz örtülüdür. Diakonikonun kuzeydoğu köşesinde ana apsis çatısına, oradan naos çatısına çıkışı sağlayacak açıklık ve merdivenler vardır. Diakonikonun güneybatı köşesine yakın bölümde oldukça dar ve dikdörtgen bir açıklık bırakılmıştır. Günümüze ulaşamamış kasnağın yüksekliğini saptayamıyoruz. Kubbe eteği ilerde inceleyeceğimiz resimli düzenlemelere ayrılmıştır. Tüm cepheyi dolaşan silme, batı cephede de yapının iki katlı izlenimini güçlendirmektedir (Fotoğraf 16). Alt seviyede sütunlara oturan beşli narteks kemerleri, üstte ise eksendeki elips, eksenin kuzey ve güneyindekiler ise dikdörtgen pencereler yer almaktadır. Sütunlar üzerindeki profilli ve başlıkların üstündeki yastıklarla kemer üzengileri arasında demir gergiler yer almaktadır. Sütunlar zeminde dikdörtgen kaidelere oturtulmuştur. Eksendeki ana giriş kapısının kuzey ve güneyindeki pencereler dikdörtgendir. Kapı lentosunun hizasında kuzey ve güneyde profilli yüzeyel nişler yer almaktadır. Pencereler demir parmaklı, zeminden iki basamak yüksekteki ana giriş kapısı örülmüştür. Üst seviyedeki üç pencerenin üstünde ve ekseninde, kuzey ve güneydeki daha büyük olmak üzere duvara işlenmiş üç adet dört yonca yapraklı haç bulunmaktadır. Bu haçlardan doğu cephenin kuzey ve

güney köşelerinde iki adet daha vardır (Fotoğraf 17). Batı cepheyi de dolaşan silmenin üst kısmında kubbe, doğu uçta apsisleri ayıran duvar, alt kısımda batıdan başlayarak narteks kuzey penceresi, kuzey galerinin kuzey pencereleri vardır. Doğu cephe ekseninde apsis, iki yanında pastaforion apsisleri eksenin üst seviyesinde bema doğu duvarının ve apsisleri ayıran duvarların cepheleri yer almaktadır (Fotoğraf 14). Apsis ve pastaforion odalarının dikdörtgen nişler içindeki pencereleri görülmektedir. Üst seviyede ekseninde oval pencere yer almaktadır. Yapıyı iki kat olarak algılamamızı sağlayan silmenin alt kısmında apsis pencereleri görülmektedir. Pastaforion odalarının yer aldığı kuzey ve güney apsislerin ana apsisden yüksek olduğu görülmektedir. Bu noktada içte apsisleri ayıran duvar uygulaması dışta, ana apsisin kuzey ve güney köşelerinden yükselerek devam eder. Ana apsisin üzerinden gördüğümüz naos doğu duvarın eksenindeki elips pencerenin üzerinde elipse yakın ölçülerde küçük bir açıklık bulunmaktadır. Pencerenin demir parmaklıkları yerinde değildir. Güney cephede batıdan itibaren alt seviyede; iki sütunun taşıdığı narteksin ikili sivri kemeri, güney nefin güneybatı kapısı ve üzerindeki güney nefin eksenden batıdaki penceresi, güney nefin eksendeki ve doğusundaki pencereleri, bemaya açılan güneydoğu kapısı ile hemen üzerinde yer alan bema güney penceresi, güney apsis ve ana psis görülmektedir (Fotoğraf 18). Güney cephenin batıdan başlayarak üst seviyesinde yıkık kubbeden kalanlar, narteks güney penceresi, güney galerinin biri ekseninde diğerleri doğu ve batısında yer alan pencereleri, ana apsis ve apsisleri ayıran duvarla sonlanmaktadır.

Örtü ve Kubbe: Yapının örtü sistemi yukarıdan aşağıya sırasıyla; kubbe, yapının üçgen çatılı eğimine uygun olarak naos-narteks-pastaforion odaları ve ana apsis çatısından oluşmaktadır. Dört yönde uzanan çift pahlı çatı, eğimler doğrultusunda paralel ve düzenli aralıklarla yerleştirilmiş, taş plaka kiremitlerle kaplanmıştır. Kilisenin naos, narteks, ana apsis, pastaforion odaları ve galeriler sivri tonoz örtülüdür. Naosta doğubatu doğrultusundaki sivri kemerler yapıya dikdörtgen düzenlemeyi sağlamaktadır. Kubbe, dikkati merkeze yönlendirmektedir. Çatıyı taşıyan sivri kemerler, nefleri ayıran serbest sütunlar ile naosun kuzey, güney ve batı duvarlarında yarısı dışta kalan sütunlara ve doğuda apsis duvar payelerine oturtulmuştur.

Malzeme –Teknik: Yapıda; kesme taş, demir ve mermer kullanılmıştır. Yapının beden duvarlarında; gri, sarı ve kırmızı tonlarda düzgün kesme taşlar, narteks alt seviye kemerlerinde koyu gri renkler kullanılmıştır. Sıva ile kaplı iç bölümlerde, özellikle resimlenen ve duvarın zemine yakın bölümlerinde sıvalar

büyük oranda dökülmüştür. Yapının kapı, pencere, kemer ve sövelerinde kullanılan taşlar, boyut ve biçim olarak kendi içlerinde birbirine yakın ölçülerdedir. Yapıda kullanılan kesmetaşların saptanabilen boyutları farklılık göstermektedir¹⁰. Narteks sütunları monolittir. Yapının ana giriş kapısının üzerindeki niş, bu kapının lento seviyesinde iki yanda yeralan profilli yüzeysel nişler ve kilisenin kuzey nef zemininde bulunan dikdörtgen yazıt mermerdir. Şaşırtmalı teknikte yatay şekilde sıralanan taşların derzleri yatay ve dikey doğrultuda ince harç tabakası ile doldurulmuştur. Yapının tüm bölümleri kademeli olarak taş plakalarla kaplanarak araları harçla doldurulmuştur. Yapıdaki sütunlar demir gergilerle birbirlerine bağlanmaktadır. Sütun yastıklarının üzerinde ve kemer üzengisinin içinde demir gergiler yer almaktadır.

Mimari Plastik Süsleme: Yapıda, mimari plastik süslemelere sütun başlıklarında, nişlerin konsollarında, kapı lento ve sövelerinde rastlanmaktadır. Yapıyı dört cepheden çeviren silme, çatı pahları, zemin kat pencerelerinin söveleri, bema kuzey duvarında eksenden doğudaki nişin konsolu ve apsisleri ayıran duvar payesinin batısındaki nişlerin konsolları profillidir (Fotoğraf 19 ve 20). Üst seviyede batı cephede üç, doğu cephede iki, dört yonca yapraklı haç diğer mimari plastik süslemeleri oluşturmaktadır.

Duvar Resimleri: Yapıda, figürler, geometrik ve bitkisel süslemeler yer almaktadır. Figürler, pandantiflerde, apsis yarı kubbesinde ve kemer alınlıklarındadır. Ana nefte Aziz figürleri ve Kutsal Kitap'tan alınmış konular yer alır. Güney kemer alınlığında İsa'nın Biçim Değiştirmesi, kuzey kemer alınlığında ise İsa'nın Çarmıha Gerilişi sahnesine yer verilmiştir (Fotoğraf 21). Kuzey ve güney apsislerin kemer alınlıklarında tek figürler resimlenmiştir. Yıkılan kubbenin eteğini okunabilen yazı kuşağı çevrelemektedir (Fotoğraf 22). Bu yazıda; "Sana inanmışların yapısı. Efendimiz (İsa) değerli kanın pahasına sahibi olduğun bu kiliseyi koru (Güçlü Kıl)". Bu yazıdan anlaşıldığına göre kubbe kasnağının merkezinde İlder'e göre "Pantokrator İsa" resmi bulunmaktadır (İlder 1989: 359). Pandantiflerin her birinde dört İncil yazarı tanıtıcı yazı (epithet) ve simgeleri(atribü) ile resimlenmiştir. İncilci figürlerin gerisinde üstte bulut, altta yaprak motifleri yer almaktadır. Tüm figürler cepheden ve oturur durumdaki görünüşleri ile verilmişlerdir. Başlar halelidir. Ağırıklı olarak mavi, sarı ve yeşil renkler kullanılmıştır.

Kuzeydoğuda: İncilci Lukas. İncil ve kanatlı öküz ile (Fotoğraf 23),

¹⁰ Beden duvarlarında kullanılan taş boyutları;0.24–0.70 m. yükseklik, 0.30–2.20 m. genişliktedir.

Güneydoğuda: İncilci .....figür belirsizleşmiştir (Markos!) (Fotoğraf 22).

Güneybatıda: İncilci Matta. Baş kısmı yıpranmış, ancak elinde tuttuğu kitap görülebilmektedir (Fotoğraf 24).

Kuzeybatıda: İncilci Yahya. Kartal ve kitap ile resmedilmiştir (Fotoğraf 25).

Kubbe güney kemer alınlığında İsa'nın Çarmıha Gerilme sahnesi yer almaktadır (Fotoğraf 22). Merkezde, tepenin üzerinde çarmıha gerili İsa'nın doğusunda Meryem, batısında Yahya yer almaktadır. Figürlerin arasından tek dize halinde bir yazı görülmektedir. Yazı, "İsa'nın Çarmıha Gerilişi" anlamındadır. Figürler İsa'ya eşit uzaklıkta yerleştirilmiştir. Başları haleli olan iki figür de dörtte üç oranında cepheden verilmiş halde başları İsa'ya dönük durumdadır. Meryem, maphorionunu giymiş halde ellerini göğüs hizasında birleştirmiştir. Yahya ise kithon üzerine himationunu giymiş halde, sağ eli göğsündedir. Çarmıhın dibinde ise Golgota'yı simgeleyen kuru kafa görülmektedir. Sahnede mavi, yeşil, sarı, kırmızı ve kahverengi renkler hakimdir.

Kubbe kuzey kemer alınlığında, "Başkalaşım" sahnesi yer almaktadır (Fotoğraf 26). Merkezde yer alan İsa figürü, başı dışında tahrip olmuştur. İsa'nın her iki yanında ikişer figür bulunmaktadır. İsa, yüksekçe bir altlık (podes) üzerindedir. Parlak ışıktan kuşatılmış bulut halinde ve kollarını yanlara açmış durumdadır. İki yanındaki figürler hareketli bir ortamda korku ve şaşkınlık içerisinde İsa'ya yönelmişlerdir. Doğuda ise belirsiz bir yazı seçilmektedir.

Ana apsis yarım kubbesinin alt bölümündeki resimlemenin üst kısmı beyaza boyanmıştır. Seçilen bulut kümeleri arasından başı haleli figürün baş kısmı üstten üçte bir oranında görülebilmektedir (Fotoğraf 27).

Zafer Kemerinin alınlığında kilisenin adandığı iki Başmelek (Gabriel ve Mikhael) figürü yer almaktadır (Fotoğraf 22). Alınlığın eksenindeki elips pencerenin kuzeyde Mikhael, güneyinde Gabriel figürleri bulunmaktadır. İkisi de ayakta ve dörtte üç profilden resmedilmişlerdir. Mikhael, sol elinde bir küre, sağ elinde bir meşale tutmaktadır. Gabriel ise sağ elinde bir küre, omuz seviyesinde kaldırılmış sol elinde bir haç tutmaktadır. Meleklerin başları üzerinde tanıtıcı isimleri yazılmıştır.

Kuzey apsis kemer alınlığında Konstantin ve Helena ortalarında Gerçek Haç tutmaktadır (Fotoğraf 28). Güneydeki figürün tamamına yakını, kuzeydeki figürün omuz seviyesinden yukarısı, tanıtıcı yazılar ve ortadaki haçın

bir bölümü beyaza boyanmıştır. Kalın çizgilerle kemer alınlığı ölçülerinde sınırlanmış sahnede merkezdeki bir haçın iki yanındaki figürler haça dönük elleriyle haçı hafifçe kaldırarak tutmaktadırlar. Haçın alt kısmında 1842 tarihi görülmektedir. Ayrıca kemer içlerinde, tonoz kenarlarında ve yüzlerinde, sütun başlıklarında ve kenarlarında, alt ve üst seviye sınırlarını belirleyen bölümlerde olmak üzere şerit biçimde düzenlenmiş desenli süslemeler, çiçek ya da yıldızı çağrıştıran stilize edilmiş dört yapraklı rozetler ile çeşitli bitkisel motiflere rastlanmaktadır.

1. KAYABAĞ KİLİSE I

Yeri : Kayabağ Camisi'nin kuzeybatısındadır.

Bugünkü Durumu: Eğimli arazi düzleştirilerek kilise inşa edilmiştir. Kuzeydeki bahçenin kuzeybatı köşesindeki merdivenlerden inilerek bahçeye oradan da kilisenin kuzeyinde ve eksenin batısındaki tek giriş kapısına ulaşılmaktadır (Fotoğraf 29). Günümüzde ahır olarak kullanılan yapı bakımsızdır. Yapının beden duvarları, apsis ve örtüsü ayakta (Fotoğraf 30). Ancak, özellikle naosun kuzey duvarında, apsisin kuzeydoğu duvarında ve naosun örtü sisteminde derin çatlaklar görülmektedir. Gerek naos gerekse cephenin çeşitli noktalarından kesme taşlar duvarlardan kopmuştur. Yapının farklı yerlerinde onarım izlerine rastlanmaktadır. Naosu üst seviyede doğu-batı doğrultusunda üç bölüme ayıran yuvarlak kemerlerden eksenden güneyde yer alan kemer açıklığı örülmüştür (Levha 31). Örölmüş bu duvar üzerinde eksendeki küçük olmak üzere batıdan itibaren kullanım amacına uygun olarak kapı olabilecek ölçülerde zeminde ikinci bir açıklık görülmektedir. Kilisenin kapısı kullanıcısı tarafından kapalı tutulmaktadır. Yapıdaki tüm açıklıklar taş yığılarak kapatılmıştır. Yapının batısından sokak geçmekte, diğer cepheleri ise konutlarla çevrilmiştir

Yapım Tarihi: Yapının kuzey cephesinde, giriş kapısının doğusunda kesme taş üzerinde kazıma tekniği ile yazılmış, dört satırdan oluşan Yunanca bir grafitti yer almaktadır (Fotoğraf 32).

Yazıtın Türkçe Çevirisi

Peder Petros

Yordan

Yılı 1866

Mart 23

Çev: Cemal EKİN

Yapının kuzey cephesinde yer alan grafitiye göre tarihlenmeyi kuşkuyla karşılamak gerekir. Grafitide belirtilen 23 Mart 1866 tarihi yapının inşasından çok sonraki bir tarih veya kazıyanın doğum tarihi olabilecek ihtimaller arasındadır. Yazıt malzemenin kökenini sorgulatacak kadar yetersiz bilgi içermektedir. Yine de saptayabildiğimiz tek veri olması nedeniyle şimdilik bu tarihi kuşkuyla karşılayarak vermek durumundayız.

Mimari Tanıtım: Yapının bugünkü naos zemininin 1,50 m. üstünden alınan düzlem plana göre yapı kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plandadır¹¹ (Çizim 4). Yapı, üst seviyeden kemerlerle üç nefi ayrılmıştır. Naos ve doğuda yer alan eksendeki apsis yapının bölümlerini oluşturmaktadır. Kuzey-güney doğrultudaki naos dikdörtgen planlıdır. Apsis içten ve dıştan yarım yuvarlaktır (Fotoğraf 30). Naosun doğu-batı duvarlarında kuzey-güney doğrultusunda uzanan üçer, kuzey-güney duvarlarında birer yuvarlak kemer yer almaktadır. Bu kemerler üç bölümlü örtüyü, üst seviyede üçe ayıran doğu-batı doğrultusundaki iki yuvarlak kemerle taşımaktadır. Yuvarlak kemerler naosun köşelerinde birleşmekte ve zeminden 1,70m. yukarıda sonlanmaktadır. Yapıda üç nefi doğu-batı doğrultuda üç aynalı tonoz örtmektedir. Kiliseye girişi sağlayan kapı, naosun kuzey duvarında ve eksenin batısındadır. Kuzey cephede kapıdan yukarıda ve batıya kaymış dikdörtgen ve kemerli bir niş bulunmaktadır¹² (Fotoğraf 29). Naos kuzey duvarında eksenin doğusunda, güney duvarında ise eksenin dışı daralan birer pencere yer almıştır. Tüm pencereler kemerlidir. Yapının doğu duvarında apsisin ekseninde ve doğu duvarının kuzey ile güney bölümlerinde birer olmak üzere üç pencere bulunmaktadır. Kilisenin apsis duvarının kuzeyinde zeminden farklı yüksekliklerde biri eksenin, diğeri eksenin güneyinde dikdörtgen iki niş yer alır¹³. Zafer kemerinde, biri eksenin diğeri eksenin kuzey ve güneyinde günümüzde kapatılmış dikdörtgen üç pencere yer almıştır. Doğu duvarının eksenin güneyindeki bölümünde zeminden itibaren eksenin yer alan dikdörtgen bir niş bulunmaktadır¹⁴. Yapının batı duvarında, eksenin kuzeyindeki kemerin batı duvar aralığında dikdörtgen bir açıklık yer

¹¹ Yapının doğu cephe genişliği :14,33 m., batı cephesi :14,90 m., kuzey cephesi: 9,67 m., güney cephe genişliği 9,10 m.'dir.

¹² 0.40 x 0.43 m.

¹³ Merkezdeki zeminden 0.94 m. yükseklikte ve 0.94 x 0.80 m., eksenin güneyindeki niş ; zeminden 0.70 m. yükseklikte ve 0.70 x 0.80 m.'dir.

¹⁴ 16 - 0.62 x 0.66 m.

almaktadır¹⁵ (Fotoğraf 33). Batı duvarının eksenden kuzey bölümünde ve eksenin kuzeyindeki kemerin duvarla birleştiği bölümden başlayarak çeyrek daire oluşturan bir niş yer alır¹⁶. Bu nişin alt kısmında ise yarım daire bir niş daha vardır¹⁷.

Malzeme–Teknik: Kilisenin beden duvarlarında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Taş boyutları farklılık göstermektedir. Şaşırtmalı teknikte istiflenmiş taşların derzlerinde ince harç tabakası görülmektedir.

Süsleme: Yapıda süslemeye rastlanmamıştır.

2. KAYABAĞ KİLİSE II. (Hüseyin AKCAN Evi)

Yeri: Karşıyaka mevkiinde yerleşim merkezinden Yanartaş Kilisesi'ne giden yolun kuzeyindedir (Fotoğraf 34, 35).

Yapım Tarihi: Saptanamadı.

Bugünkü Durumu: Hüseyin AKCAN'ın tapulu hanesidir. Sahibi Kayabağ dışındakamet etmektedir. İçine girilemeyen yapının son üç yıldır kapalı olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Ancak açık pencerelerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla tek mekanlı yapı hane olarak kullanımına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Kuzey ve batısı yüksek avlu duvarlarıyla çevrilmiştir. Tek apsisli yapının apsis yuvarlağı dıştan yıkılarak düz duvar örülmüştür. Yapının içi de kullanıma uygun olarak düzenlenmiştir. Eğimli araziye yaslanan yapının güneyinden yol geçmekte doğusu ise konutlarla sınırlanmıştır.

Mimari Tanıtım: Yapı dıştan alınan ölçülere göre kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlıdır. Naos, yapının tek bölümüdür. Naos üst seviyede kuzey-güney doğrultuda ki yuvarlak kemerlerleüç bölüme ayrılmıştır. Yapının kuzeyinde avlu duvarında biri eksende diğeri eksenin doğusunda dikdörtgen iki kapı bulunmaktadır. Yapının ana giriş kapısı naos batı duvarının ekseninde yer almaktadır. Ana giriş kapısının her iki yanında birer pencere yer almaktadır. Diğer pencereler naos doğu duvarının ekseninde ve naos güney duvarında eksenin doğusundadır. Yapı beşik tonoz örtülüdür.

Malzeme–Teknik: Yapının beden duvarlarında gri ve kızıl tonlarda düzgün kesme taş kullanılmıştır. Taş boyutları farklılık göstermektedir.

¹⁵ Zeminden 3.00 m. yükseklikte ve 0.60 x 1.10 m. ölçülerindedir.

¹⁶ Zeminden 1.09 m. yükseklikte ve 1.03 x 1.03 x 0.35 m. ölçülerindedir

¹⁷ Zeminden 0.72 m. yükseklikte ve 0.21 x 0.21 x 0.24 m .ölçülerindedir

Süsleme: Yapıda süslemeye rastlanmamıştır.

DEĞERLENDİRME

Kayabağ Yanartaş Kilisesi, Kayabağ yakınlarındaki Zincidere Ioannes Prodromos Karamanlı Kilisesi, Germir Kilisesi I ve Germir Kilisesi II yapıları gibi kubbeli bazilika planlıdır. Bazilika planlı yapılar, destek sistemlerine göre sütunlu, payeli ve sütunlu payeli olmak üç türe ayrılmaktadır. Erken Hıristiyan mimarisinden itibaren uygulanan bazilika plan tipi örtü sistemine göre de Hellenistik, tonozlu ve kubbeli olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. İnceleme konumuz olan Kayabağ kiliselerinden üç nefli kubbeli bazilika planlı Yanartaş kilisesi plan tipinin örneklerine Kayseri dışında diğer Kappadokya yerleşimlerinde de rastlanmaktadır. Nevşehir’de Derinkuyu Aziz Theodoros Trian kilisesi, Derinkuyu Başmelekler kilisesi ve Gülşehir Martir Dimitrios Kilisesi, Aksaray’da Yeni Camii/ H. Georgios Kilisesi, Sivrihisar Kilise Camisi üç nefli kubbeli bazilika planlı yapılarıdır. Niğde’de üç nefli bazilika planlı yapılardan Misli/Konaklı (Misti-Misthi veya Musthilia) kilisesinin yan nefleri, Küçükköy (İlimason, İloson) kilisesinin de orta nefi doğu-batı doğrultuda üç kubbe ile örtülüdür. Kayabağ Yanartaş Kilisesi ile birlikte Kayseri’de beş, Nevşehir’de üç, Niğde ve Aksaray’da ikişer yapı kubbeli bazilika planlıdır. Bu bilgilerle Kayabağ Yanartaş Kilisesi’nin bölge ile uyumlu bir bütünlük oluşturduğu görülmektedir. Kayabağ kiliselerinden örtü seviyesinden kemerlerle üç bölüme ayrılmış kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen plandaki Kilise I, plan tipi olarak Kayseri ve diğer Kappadokya yapıları içinde tek örnektir.

Yanartaş Kilisesi Başmelekler (Gabriel ve Mikhael) adanmıştır. Kappadokya bölgesinin diğer kiliselerinde de ithaf edilen yapılara rastlanmaktadır. Niğde’de Dikilitaş Aziz Georgios/ Dimitrios? kilisesi Aziz Georgios/Dimitrios’a, Hasaköy Niğde Kilise 3 H.Stephanos’a adanmıştır (Pekak 1998: 33). Nevşehir’de Derinkuyu Başmelekler kilisesi Başmelekler, Özlüce Oniki Havari kilisesi Oniki havariilere, Gülşehir Martir Dimitrios kilisesi Martir Dimitrios’a, Mustafapaşa Konstantin Helena kilisesi Konstantin Helena’ya, Cemil Kutsal Haç (Manastır) kilisesi Kutsal Haç’a, Aksaray’da Helvadere Yeni kilise/Aziz Nikolaos kilisesi Aziz Nikolaos’a adanan yapılarıdır. Yanartaş Kilisesinin naosu doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Bu plandaki naos Kappadokya’da en çok rastlanılan uygulamadır. Yapıların büyük çoğunluğunda naos dikdörtgen planlıdır. Doğuda içten ve dıştan yarım daire

planlı üç apsisle sonlanan Yanartaş Kilisesi'ndeki bu uygulamaya Kappadokya'da sıklıkla rastlanmaktadır. Niğde'de Misli/Konaklı (Misti- Misthi veya Musthilia), Hamamlı (Gordiason), Kumluca (Aravan, Barnwa, Orbada), Küçükköy (İlimason, İloson), Hançerliköy (Dermeson, Gylmusun, Termisos), Niğde Kilise I (H. Prodromos Manastırı Kilisesi/Rum Kilisesi), Ballı Kilise, Aktaş Kilise, Ovacık Kilise (H. Mikhael Kilisesi?), Çarıklıköy Kilise, Dikilitaş Kilise, Çamardı Kilise yapıları, Aksaray'da Helvadere Yeni Kilise / Camii Kilise / Aziz Nikolaos Kilisesi içten ve dıştan yarım yuvarlak üç apsisi bulunan yapılardır. Kayabağ Kilise I yapısının doğuda eksende, içten ve dıştan yarım daire tek apsisi bulunmaktadır. Bu uygulamaya Nevşehir'de Suvermez Kilisesi ve Cemil Kutsal Haç Kilisesi (Manastır) yapılarında rastlanmaktadır. Yanartaş Kilisesi'nin batıda kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı narteks kemerleri kuzey-güney yönde altı, kuzey ve güneyde doğu-batı doğrultusunda iki sütuna atılmıştır. Bu uygulamaya Kappadokya bölgesindeki yapılarda rastlanmamıştır. Niğde Misli Kilise, Nevşehir'de Kaymaklı Kilise ve Cemil Kutsal Haç Kilisesi yapılarının nartekslerinde kemerler sadece batıda kuzey-güney doğrultuda altı sütuna atılmıştır. Kuzey ve güneyde Yanartaş Kilisesi narteksinde görüldüğü gibi doğu-batı doğrultusunda ikili sütun düzenlemesi yer almamaktadır. Yanartaş Kilisesi'ni kuzey, güney ve batıda galeriler çevrelemektedir. Kappadokya kiliselerinden Niğde'de Kilise 1 (H. Prodromos Manastırı Kilisesi / Rum Kilisesi)'de üç yönde, Kilise 3, Meryem Ana Kilisesi Aşağı Kayabaşı/Begüm Camisi, Bor Kilise 2, Yeşilburç Kilise, Ballı Kilise, Aktaş Kilise, Kızağaç Kilise (H. Georgios Kilisesi), Ovacık Kilisesi (H. Mikael Kilisesi), Çarıklı Kilise, Dikilitaş Kilise, Tırhan Kilise I (H. Makrina Kilisesi/Eski Cami Kilisesi) ve Tırhan Kilise 2 (H. Georgios Kilisesi) yapılarının, Nevşehir'de Meryem Ana Kilisesi, Suvermez Kilise, Derinkuyu Aziz Theodoros Trian Kilisesi, Derinkuyu Başmelekler Kilisesi, Özlüce Oniki Havari Kilisesi, Kaymaklı Kilise, Gülşehir Martir Dimitrius Kilisesi, Mustafapaşa Konstantin ve Helena Kilisesi ve Cemil Kutsal Haç Kilisesi yapılarının, Aksaray'da Helvadere Yeni Camii/Kilise Camii/Aziz Nikolaos Kilisesi ve Sivrihisar Kilise Camii yapılarının batısında galeri yer almaktadır. Kayabağ Yanartaş Kilisesi'nde naosa batıdaki ana giriş dışında kuzey ve güney duvarlarda, eksenden batıdaki kapılar açılmaktadır. Bu uygulamaya Kappadokya'nın diğer kentlerinden Niğde'de Misli /Konaklı (Misli-Misthi veya Musthilia) Kilisesi, Nevşehir'de Derinkuyu Başmelekler Kilisesi, Gülşehir Martir Dimitrius Kilisesi yapılarında da

Kayabağ (Darsiyak) Ortodoks Kiliseleri

rastlanmaktadır. Faklı olarak Yanartaş Kilisesi'nin güney duvarında diakonikona açılan bir kapı daha bulunmaktadır. Kayabağ ve Kayseri'de incelenen kiliseler çift pahlı çatı ile örtülüdür. Bu örtü Kappadokya'da benzer biçimde uygulanmıştır. Kubbe ile örtülü kiliselerin yüksek ve çokgen kubbe kasnaklarının her cephesinde birer pencere yer almaktadır. İncelenen kiliselerin pencereleri çoğunlukla Kappadokia dönem yapılarında olduğu gibi yuvarlak kemerli ve dışa daralan özelliktedir. Kayseri'de incelenen yapıların ana giriş kapıları çoğunlukla batıdayken arazi dolayısıyla Kayabağ Kilise I ve Zincidere Ioannes Prodromos Karamanlı Kilisesi ile olan plan bütünlüğü kaygısı ile olsa gerek Zincidere Aziz Haralampos Kilisesi'nin ana giriş kapısı kuzeyde, Aksaray Sivrihisar Kilise Camii'nin kapısı güneydedir.

Kayabağ'daki yapılarda Kappadokya'daki yapılarda olduğu gibi düzgün kesme taş kullanılmıştır. Taşlar sarı, siyah, kırmızı ve gri renklidir. Yapıların kapı ve pencere lento ve söveleri monolit taştır. Oldukça ince bir harç kullanılmıştır. Taşlar arasında derz yüksekliği azdır.

Böylelikle Kayabağ yapıları, yapım tarihleri ve mimari özellikleri dikkate alındığında Kayseri ve Kappadokia'daki Osmanlı dönemi Rum yapıları ile homojen bir grup oluşturmaktadırlar.

SONUÇ

Anadolu'nun hemen her bölgesinde çoğu 19. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş çok sayıda kilise ve manastır bulunmaktadır. Sayıları dahi bilinmeyen bu yapılardan Kayabağ bölgesinde kalanlar bu çalışmamızda ele alınmış ve tanıtılmaya çalışılmıştır. Kayabağ, Konstantin Helena'nın Kutsal Haç Yolu üzerinde bulunması, başmeleklerle adanan Yanartaş Kilisesi gibi önemli bir manastır kilisesi ve aynı yerleşim içinde iki kiliseyi daha barındırması nedeniyle Ortodoks Hıristiyanlar için önemli bir yerleşim yeridir. Kayseri çevresindeki Ortodoks kiliselerinden özellikle Yanartaş Kilisesi, Endürlük Karamanlı Kilisesi ve Zincidere Ioannes Prodromos Karamanlı Kilisesi anıtsallıkları ile dikkati çekmektedir. Askeri bölge içinde bulunan Zincidere Ioannes Prodromos Karamanlı Kilisesi 'Okuma Salonu' olarak yeniden işlevlendirilerek koruma altına alınmasına rağmen Yanartaş Kilisesi kubbe kasnağının da yıkıldığı göz önüne alındığında kaderine terkedildiğinden günden güne yıkılmaktadır. İncelenen diğer yapılardan Kilise I ve II konut olarak kullanıldığı için korunurken, tescil edilmemiş bu iki yapının en kısa sürede tescil edilerek en azından yasal statüye kavuşturulması gerekmektedir. Kültürel mirasımızın

önemli parçalarından olan bu yapıların röleve ve restorasyon projelerinin çıkartılması en önemli ihtiyaç olarak belirmektedir. Daha sonra bu yapılara doğru işlevler verilerek koruma altına alınmaları en büyük dileğimizdir.

EK 1 : Kayabağ Yanartaş Rum Kilisesi'nde Bulunan Kitabe

Yapının kuzey nef içinde yıkıntılar arasında bulduğumuz, 1.20 x 0.65 m. Boyutlarındaki dikdörtgen mermer Rumca kitabe on sekiz satırdan oluşmaktadır (Fotoğraf 5). Bazı bölümleri tahrip edildiğinden tam olarak Türkçe'ye çevrilememiştir. Kitabeden 8 Şubat 1871 tarihi okunmaktadır.

Kitabenin Türkçe Çevirisi

Ey yabancı bir mucize olmuş ...

Fikrimce iyi şartlar....?

...../...../.....

...../.....

...../...../.....

.....

İkinci Tanrı Dias Bakır

Bundan dolayı

Altmış yaşında

Burasını tek eden

Yedi (defa ?) ev-bark) iyi

Ve Tanrı rızasıyla

Geriye bırakılan (kalan)

Azizlere ./.....

Herkese uzak – herkesle

Berber

Miladi 1871

Şubat 8

Yeorgios Benlisoy¹⁸

---

¹⁸ İstanbul Fener Rum Patrikhanesi basın sözcüsü

KAYNAKÇA

- AHMET, Nazif. Kayseri Tarihi (Mir'at-i Kayseriyye), (Çev. M. Palamutoğlu), Kayseri, 1987.
- AKBAL, Fazıla. "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus" Belleten, XV(60) ; 273292, 1951.
- AKŞİT, Ahmet, 'Selçuklular Devri'nde Kayseri Şehri'nin Nüfus ve Etnik Durumu' 1. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1997 : 3-12.
- ANONİM, İç Anadolu: Ankara, Eskişehir, Konya, Niğde, Kayseri, Ürgüp, Sivas. İstanbul; Milliyet Yayınları, 1996.
- ANONİM, Cumhuriyetin 50. Yılında Kayseri, Ankara; Ayyıldız Matbaası, 1973.
- ANONİM, Dictionary Of The Christian Church, Michigan, 1974.
- ANONİM, "Kayseri" Yurt Ansiklopedisi, 7; 4670- 4792, 1981.
- ANONİM, Kayseri İl Yıllığı, Kayseri: Kayseri Valiliği, 1998.
- ANONİM, Kitab-ı Mukaddes, İstanbul : Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2000.
- AUGUSTINOS, Gerasimos. Küçük Asya Rumları. Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite Ankara, 1997.
- BAĞIŞ, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Kapitülasyonlar-Berath Tüccarlar, Avrupa ve Hariciye Tüccarları (1750-1839)*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1983.
- BARSTCH, G. Das Gebiet des Erciyes Dağı und die Standt Kayseri in Mittel-Anatolien, Hannover, 1935 : 141.
- BAYDUR, Nezahat. *Kültepe-Kaneş ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul, 1970
- BAYKARA, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Anadolu İdari Taksimatı*, Ankara 1988
- BEĞENÇ, Cahit. *Kayseri*, Ankara, 1950
- BOZKURT, Gülnihal. Alman-İngiliz Belgelerinin, ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 -1974), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1996.
- Osmanlı Devleti ve Gayrimüslimler, İstanbul 1992,
- Tanzimat ve Hukuk, Ankara, 1994.
- BRAUDE, B.-B. LEWIS (Ed). *Christian and The Otoman Empire I-II*, New York/London, 1982.

- CEMAL, Ahmet. *Kayseri*, İstanbul Milli Kütüphane Basımevi 1932.
- CENGİZKAN, Ali. *Mücadele Konut ve Yerleşimleri*, Ankara Arkadaş Yayıncılık, Ekim, 2004.
- CHESNEY; L.Colonel. *The Expedition for the Survey of The Rivers Euphrates and Tigris*, I. London, 1850.
- CUINET, Vital. *La Turquie D'Âsia Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raissonée de Chaque Province de L'Asie Mineure* Paris 1892 : 318-319.
- ÇADIRCI, Mustafa. “*II. Mahmut Döneminde (1808-1938) Avrupa ve Hayriye Tüccarları*” *Türkiyenin Sosyal Ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Birinci Uluslar arası Kongre Tebliğleri 1980 “Tanımizmat’ın İlanı Sırasında Türkiyede Yönetim (1826-1938).”* Belleten LI : 1215-1240, 1986.
- “Tanzimat Döneminde Türkiye’de Yönetim(1839-1856).” *Belleten LII(203); 601-626. 1988.*
- “Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi(1839-1856).” IX. Türk Tarih Kongresinden ayrı basım, Ankara Tarih Kurumu Basımevi 1988a.
- ÇAYIRDAĞ, Mehmet. “*Kayseride Zamanımıza Kadar Gelememiş Olan Bazı Mühim Tarihi Binalar.*” IX. Türk Tarih Kongresi-1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, cilt II:717-728, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- ÇAYIRDAĞ, Mehmet. “*Kayseri’de Sultan II. Abdülhamit Dönemi Bina ve Kitabeleri*”, I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1997 : 51.
- DARKOT, Besim. “Kayseri”, *İslam Ansiklopedisi*, 6 : 477 - 491, 1955.
- DİRİMTEKİN, Feridun. *Fatih’ten Sonra İstanbul*, İstanbul 1953.
- DVORNİK, Francis. *Konsiller Tarihi, İznikten Vatikana*, Çev. Mehmet AYDIN, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1990.
- EMİROĞLU, K.,K-A. YÜKSEL., Ö. TÜRKOĞLU.,E.COŞKUN., Ankara Vilayet Salnamesi, Ankara : Enstitü Vakfı Yayınları 1988.
- EKİN, Cemal. ‘*Kayseri, Kayabağ Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*’, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.
- ENGELHARDT, *La Turquie et le Tanzimat*, Paris, 1882.
- ERCAN, Yavuz. “Türkiyede XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu” *Belleten XLVII(185-188) :1119-1149, 1984.*
- “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu Ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşma Etkisi.” *Belleten, L (196-198) : 679-725, 1987.*

Kayabağ (Darsiyak) Ortodoks Kiliseleri

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler’in Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku.”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, I : 117-125, 1990.

ERDOĞRU, M. Akif, XVI.-XVII. Yüzyıllarda Kayseri Zimmileri, 1.Kayseri ve Yöresi Tarih Semp. Bildiriler, Kayseri 1997.

ERGİN; Osman Türk Tarihinde Efka, Belediye ve Patrikhaneler, İstanbul 1937.

ERKİLTOĞLU, H. Kayseri Tarihi: En Eski Zamanından Osmanlılara Kadar, Kayseri 1993.

ERYILMAZ Bilal. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İst.1996.

EVERT, L. , A. BALLIAN, M. FAKIDI, N. PANTELEAKI, D. MENAIDI, I. PETROPOULO, *Cappadocia Travels in the Christian East*.

HAMILTON, W.J.Researches in Asia Minor Pontus and Armenia; with some account of Their Antiquities and Geology I - II, London, 1842 : 264-268.

GABRIEL, Albert. *Monuments Turcs D’Anatolie Tome Premier* Kayseri-Niğde, Paris 1931.

GÖDE, K. “Tarih İçinde Kayseri”, Erciyes 123: 12-14, 1988

GÖKBİLGİN, Tayyip. “*Tanzimat Hareketi’nin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri*”, I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1997 ,: 93-111.

“*16. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası.*”, Zeki Velidi Etkileri.; Belleten 31 : 93 111 1967.

GÖKHAN, İlyas. “*1821 Rum İsyanı ve Kayseri’ye Etkileri*”, I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1997 ,: 85-101.

GÜLER, Ali. *Osmanlı Devletinde Azınlıklar*, İstanbul: Turan Yayıncılık 1997.

HALİL, Edhem(Eldem). *Kayseri Şehri, Mebani-i İslamiye ve Kitabeleri*, İstanbul 1334 (1918).

HAMMER, Joseph von. *Devleti Osmaniye Tarihi*, Çev. Mehmet ATA, İstanbul, 1329 (1913).

HARİTALAR, *Kayseri İl Yıllığı*, Kayseri : Kayseri Valiliği, 1998. Kayseri, Ankara : Ayyıldız Matbaası, 1998.

HIFZI, Nuri. *Kayseri Sancağı* (Sadeleştiren Zübeyr Kars), Kayseri, 1995.

HİLD, F.- M. RESTLE. *Kappadokien(Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)* Tabula Imperii Byzantini 2, Wien 1981 : 291.

IMBERT, Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri* (Çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Havas Yayınları 1981.

İLTER, Fügen. “ *Kayseri ve Tomarza Gezisi Üzerine Notlar ve Mikdat Dede Türbesi*”. *Anadolu*, XVIII: 51-77, 1974

“*XIX. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Mimarlığında Kayseri Yöresi Hristiyan Yapılar: Germir ve Endülük Kiliseleri*”, *Belleten* LII (202-205) : 1663-1710, 1988.

“*Kayseride XIX. Yüzyıldan İki Kilise : Darsiyak ve Efkere*”, *Anadolu* XXII : 353-374, 1989.

İNBAŞI, Mehmet. XVI. Yüzyıl Başlarında Kayseri, *Kayseri*, 1992 : 51-132.

JENNINGS, Ronald c. “ *Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century:A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum*” *International Journal of Middle East Studies*, 7:21-57, 1976.

“*Kaysariyya*” *Encyclopedie de L'Islam*, IV: 874-879, 1978.

KARACA, Zafer. *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul : Yapı Kredi Yayınları, 1997 .

KARAL, E. Z. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara, 1943.

Osmanlı Tarihi V, (Nizamı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856), Ankara, 1983 : 171-187.

Osmanlı Tarihi VI, (Islahat Fermanı Devri 1856-1881), Ankara, 1976 : 274-275.

KARAMETE, Kemalettin, *Erciyes Kayserisi ve Tarihine Bir Bakış*, Kayseri; Yeni Matbaa, 1934.

KARATEPE, Şükrü, *Kendini Kuran Şehir, Kayseri*, 1999 .

KARPAT, Kemal. *Otoman Population 1830-1914 : Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin/ London, 1985.

KAYNAR, Reşat. *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1954.

KARS, Zübeyir, *Milli Mücadelede Kayseri*, Ankara, 1999.

KAYSERİ TİCARET ODASI, *Kayseri Sancağı Hakkında Teğmen Bennet Tarafından Hazırlanan Genel Rapor (1880)* (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), *Kayseri*, Aralık , 1996: 1-3, 19-29.

KAZDHAN,P.A. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York, 1991.

Kayabağ (Darsiyak) Ortodoks Kiliseleri

KIEPERT, H. , Karte von Klein – Asien, 1844.

KOACABAŞOĞLU, U., M. ULUĞTEKİN. Salnamelerle Kayseri, Kayseri: Ticaret Odası Yayınları 16, 1999.

LAURENT, J. “*Byzance et les origines du sultanat de Roum*. Mélanges Charles Diehl (Çev. Yaşar YÜCEL, Belleten LII: 219-226) Paris, 1930 : 177-182.

LEBIDES, A. *Monai. Ai en Monolithois tes Kappadokias kai Lykaonias. Konstantinopel*, 1899 : 86 – 87.

McCARTHY, Justin. *Muslims and Minorities: The Population of Otoman Anatolia And The end oh Empire*, New York, 1983.

MORTDMANN, A.D. Anatolien: Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859), (Nşr. Franz Bvabinger, 1952), 1925.

NAUMANN, E., Vom Goldenen Horn bis zu den Euphrat, Leibzig, 1893: 14.

NAZİF, Ahmed. Mir’at – i Kayseriyye veya Kayseri Tarihi, Kayseri Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları –2, Kayseri, 1987 : 32-34.

NURİ, Hıfzı. *Kayseri Sancağı*, 1922. Kayseri, Aralık 1995 : 15-16.

OBERTHUMMER, Zimmerman. *Durch Syrien und Kleinasien*, Berlin, 1897: 210.

ORTAYLI, İlber. Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler (1840 - 1878), Ankara, 1974 : 200 – 202 “ *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*”, (1340 – 1880), Ankara, 2000.

“Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Serisi no: 1, İstanbul, 1994 : 283-333.

OSTROGORSKY, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İŞILTAN), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

ÖZDEMİR, S. “ 18-19. Yüzyıl Niğde ve Çevresi Ortodoks Rum ve Ermeni Kiliseleri”. Hacettepe Üni. Yayınlanmamış Lisans Tezi , Ankara, 1995.

ÖZDOĞAN, Kazım. *Tavlusun Köyü*, Kayseri Halkevinin Tertip Ettiği Köy Gezileri Tertip Notlarıdır. Kayseri : Vilayet Matbaası, 1936.

ÖZGÜÇ, Tahsin. Kültepe Kazısı, Anakara, 1953.

ÖZSOY, Hasan. “*XIX. Yüzyılda Talas ve Talas’ın Amerikalılar Tarafından Misyon Merkezi Seçilmesinin Sebepleri*”, I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1997 : 255-259.

PARMAN, Ebru. “Niğde ve Çevresi Araştırmaları” Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 5, sayı: 2 : 123-148, 1988.

PEKAK, Sacit. “Zeytinbağı (Trigleia) Bizans Dönemi Kiliseleri ve Fatih Camii” (Tarihi ve Mimarisi), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara : Hacettepe Üniversitesi, 1991.

“Güzelyurt’ta (Gelveri) Bulunan / Post Bizans Dönemi Kiliseleri I” Hacettepe Üni. Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 10, sayı:123-160, 1993.

“Güzelyurt’ta (Gelveri) Bulunan / Post Bizans Dönemi Kiliseleri II” Hacettepe Üni. Edebiyat Fak. Dergisi, cilt 11, sayı : 1-2,177-216, 1994a.

“18.-19.YY.’da Anadolu’da Yaşayan Gayrimüslimler’in İmar Faaliyetleri ve Foça’daki Post Bizans Kiliseleri”, Geçmişten Günümüze Foça: Uluslararası Sempozyum Bildirileri (1996), Ankara: 75-79, 1997.

“Kappadokya’da Post Bizans Dönemi Dini Mimarisi I- Nevşehir ve Çevresi (1)”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi 83 : 12-21, 1998b.

“Kappadokya’da Post Bizans Dönemi Dini Mimarisi I : Nevşehir ve Çevresi 2”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi 84 : 23-32, 1998c.

“18.-19. Yüzyıllarda Niğde ve Çevresinde Hıristiyan Dini Mimarisi”XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı I.cilt : 25-48, 1998d.

SAĞIR, Güner. “Kayseri İl Merkezindeki Surp Krikor Lusavoriç ve Surp Asvadzadin Ermeni Kiliseleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2000.

RAMSAY, W. The Historical Geography of Asia Minor, (1962) London, 1890.

Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul : MEB, 1960.

ROTT, H. Kleinasiatische Denkmaeler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokienund Lykien, Leibzig, 1908.

SHAW, Stanford J. , E.K.SHAW. History of Ottoman Empire and Modern Turkey, Reform, Revolution, and Republic : The Rise of Modern Turkey, Cambridge, London and New York, 1977.

SONYEL, Salahi Ramsdam. “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü”, Belleten, XLIX (195) : 647-656, 1986.

ŞANLI, Cemal. “Türkiye’deki Yabancı Dini, İلمي, Hayri Kurumların Hukuki ve Gayrimenkul İktisapları”, Hıfzı Topuz’a Armağan Kitabı, İstanbul, 1979.

Kayabağ (Darsiyak) Ortodoks Kiliseleri

TANÖR, Bülent. “Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi 4, 1985 : 1002-1006.

TEKİNDAĞ, M.Ş. “Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane”, Belgelerle Tarih Dergisi I :52-55; 2 ; (1967) ; 91-104, Paris, 1967.

TEXIER, Charles. sie, Description Geographique, Historique et Archeologique des princes at des villes de la Cherson D’asie I-II, Paris, 1862.

TOPAKTAŞ, Yeşim. “ Kayseri Reşit Efendi Kütüphanesi ve Geç Dönem Hıristiyan Kilisesi”, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara, 1986.

TUĞLACI, Osman. Osmanlı Mimarlığı’nda Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul : İnkılap ve Aka Kitabevi, 1981.

TURAN, Şerafettin. XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı, Ankara, 1963.

TURGAL, Hasan Fehmi. “Anadolu’da Gregoriyen ve Ortodoks Türkler veya Mülga Şeri’ye Mahkemeleri Sicilleri Üzerine İncelemeler ”, Belgelerle Türk Tarih Dergisi 13 : 14-19, 1986.

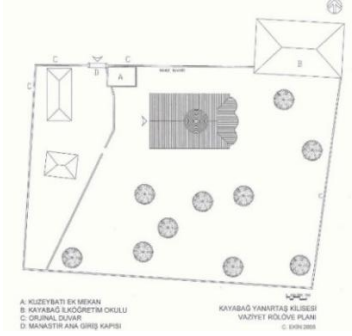
TÜRKAY, Cevdet. Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul, 1979.

ÜÇOK, C.- A. MUMCU. Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 1981.

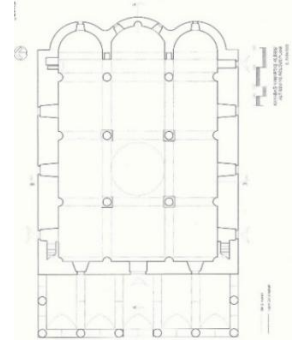
YERASİMOS, S. Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Bizans’tan 1971’e, Çev: B. Kuzucu, İstanbul, 1980.

YEĞEN, Ali. Kayseri’de Tarihi Eserler, Kayseri, 1993:154.

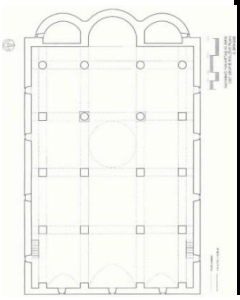
YİNANÇ, Refet. XVI. Yüzyıl Sonlarında Kayseri Mahalleleri ve Nüfusları, I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1997 : 363-366.

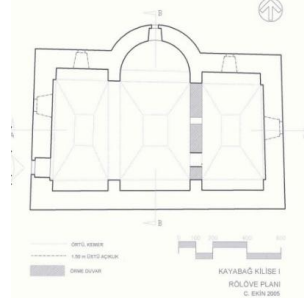
Çizim 1, Yanartaş Vaziyet Planı (C. EKİN)

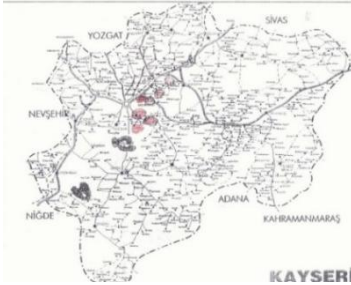
Çizim 2, Yanartaş alt seviye planı (C. EKİN)

Çizim 3 Yanartaş üst seviye planı (C. EKİN)

Çizim 4 Kayabağ Kilise I planı (C. EKİN)

Harita 1 Kayseri, Rum Yerleşimleri

Fotoğraf 1, lapis specularis (Yanartaş)

Kayabağ (Darsiyak) Ortodoks Kiliseleri

Fotoğraf 2 kornalin taşı

Fotoğraf 3 Başmelekler

Fotoğraf 4 Kayabağ İlkokulu

Fotoğraf 5

Fotoğraf 6

Fotoğraf 7 Manastır Girişi

ΦΙΑΝΑΪ ΤΑΣ ΚΑΠΤΕΣΙΝΔΕ
ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩ (1912) ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΚΑΙΘΜΕΝΟΥ ΑΙΘΟΥΣ

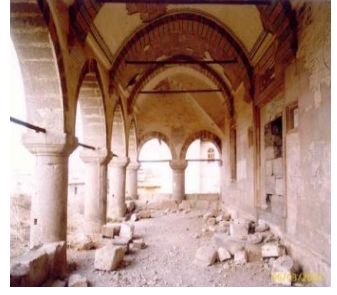
Fotoğraf 8 1912'de Yanartaş resminin fotoğrafı

Cemal Ekin

Fotoğraf 9 batıda eski köy konağı Fotoğraf 10

Fotoğraflar 11 ve 12

Fotoğraf 13 Bema Fotoğraf 14 Üçlü apsis düzenlemesi

Fotoğraf 15 Narteks

Fotoğraf 16 Batı cephe

Fotoğraf 17 Güney cephe

Fotoğraf 18 Cepnelerdeki naç

Kayabağ (Darsiyak) Ortodoks Kiliseleri

Fotoğraf 19 Apsis

Fotoğraf 20 Bema

Fotoğraf 21 Çarmıha Geriliş

Fotoğraf 22 Kubbe kasmağında yazı kuşağı

Fotoğraf 23 Aziz Lukas

Fotoğraf 24 Aziz Matta

Fotograf 25 Aziz Yuhanna

Fotograf 26 Başkalaşım

Fotograf 27

Fotograf 28 Konstantin ve Helena

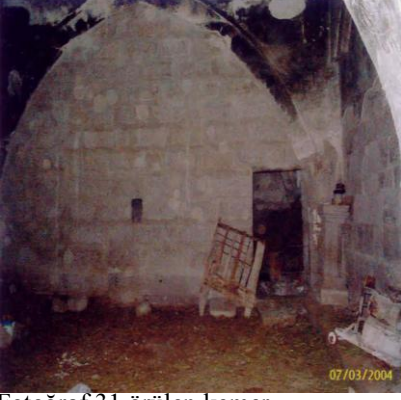

Fotograf 29 kuzey cephe

Fotograf 30 doğuda apsis

Kayabağ (Darsiyak) Ortodoks Kiliseleri

Fotoğraf 31 örülen kemer

Fotoğraf 32 Kayabağ Kilise I'in kitabesi

Fotoğraf 33

Fotoğraf 34 Kayabağ Rum Kilisesi II

Fotoğraf 35